

УДК 726.84(477)«1939/1945»(093.2)

© *Володимир РУГАЛЬ*

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ ВОЄННОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Розкривається джерелознавчий аспект військових поховань на території України періоду Другої світової війни, називаються джерела нині вільно доступні в Інтернеті та документальні свідчення, що зберігаються в архівних та дослідницьких установах України.

***Ключові слова:** військові поховання, братські могили, Друга світова війна, паспорти військових поховань.*

Війна завжди має трагічні наслідки, найболючіші з яких – людські втрати. Найтрагічнішою війною в історії людства в ХХ ст. є Друга світова війна 1939 – 1945 рр. та її складник – німецько-радянський конфлікт, у результаті яких загинуло понад 60 млн осіб у всьому світі. Однією з найбільш постраждалих країн у цій війні є Україна, втрати якої й донині визначити не вдається. За підрахунками різних дослідників, під час війни демографічні втрати України сягають майже 13,5 млн осіб [1, 561]. На території України відбувалися запеклі битви під час оборонних 1941 – 1942 рр. та визвольних 1942 – 1944 рр. боїв, у ході яких загинули мільйони воїнів Червоної армії, майже в кожному населеному пункті були військові поховання.

На сьогодні питання військових некрополів періоду війни на території України залишається недослідженим. З'являються поодинокі публікації в пресі, переважно це повідомлення пошуковців, та роботи в науково-популярних виданнях у окремих регіонах України [61; 62]. Утім, комплексного студіювання немає.

У пропонованій роботі зроблено спробу висвітлити та схарактеризувати джерельну базу для дослідження військових поховань періоду Другої світової війни на території України. Умовно їх можна згрупувати за видами: документальні, усні та речові.

Серед документальних джерел насамперед потрібно вирізнити загальні закони, які регламентували процедуру поховань загиблих воїнів Червоної армії. У період 1941 – 1944 рр. поховання бійців мали відбуватися згідно з наказом

народного комісара оборони СРСР № 138, в якому розділ 5 присвячений порядку поховань загиблих у боях [65, 17 – 24]. У наказі чітко розписувалася процедура поховання загиблих воїнів, однак досить часто наказ не виконувався, особливо під час оборонних боїв, оскільки похоронити загиблих червоноармійців згідно з наказом не було можливості. 2 лютого 1944 р. згідно з наказом № 023 заступника Народного комісаріату оборони були внесені зміни щодо поховань, зокрема мав складатися список похоронених [60].

На основі зазначеного документа кожна частина видавала свої розпорядження для створення спеціальних команд, які займалися захороненням солдатів. Так, командування 344-го гвардійського стрілецького полку 199-ї гвардійської стрілецької дивізії від 12 липня 1944 р. для своєчасного захоронення загиблих воїнів у боях за Батьківщину видало наказ № 133, у якому йдеться про причини невстановлення значної кількості невідомих імен у братських могилах. Зокрема, у наказі зазначалося: «На могилах, у яких поховали більше 8 – 10 чоловік, надписи робити тільки на 4 – 5 чоловік з додаванням «та інші» [57]. Звісно, при військовій частині складався список загиблих та похоронених за спеціальною формою, який мав передаватися місцевій владі, де була могила. Однак, як виявилось, не всі частини встигали підготувати такий документ або ж список не залишався в органах місцевої влади чи військкомату, що і призвело до значної кількості невідомих на меморіальних плитах братських поховань. Немало імен солдатів зникало в повоєнні роки під час неодноразових перепоховань.

На сьогодні в дослідженні військових поховань періоду німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. одним із важливих документальних джерел є паспорти військових поховань, які містять фото могили, легенду та списки похованих у могилі. Однак довіряти зазначеному джерелу повною мірою не можна. По-перше, цей документ створений наприкінці 80 – початку 90-х рр. ХХ ст., коли частина відомостей уже була втрачена; по-друге, документ здебільшого створювався досить швидко, без перевірки даних. Працівники військкоматів формували документи в двох примірниках, один передавався до Центрального архіву Міністерства оборони СРСР (нині Російська Федерація), другий залишався на місці. Нині, на жаль, немає єдиного центру, де зберігалися б ці документи. Вони містяться в Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації в м. Подольськ Московської області, частково в місцевих військкоматах України, а також у Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Значна частина паспортів військових поховань, зафіксованих на території України, розміщена в мережі Інтернет – Узагальнений банк даних «Меморіал», база поховань Всеукраїнської громадської організації «Союз «Народна Пам'ять»», електронна база даних «Книга Пам'яті України» [28; 58; 64]. На жаль, усі вони не мають вичерпної інформації. На базі Меморіального комплексу, крім Всеукраїнської бази загиблих, розпочалася робота зі створення Всеукраїнської бази військових поховань періоду Другої світової війни.

Також проливають світло на встановлення відомостей про військові поховання документи, що зберігаються в обласних та міських державних архівах України. Звісно, переважно це документи повоєнного періоду. Також у фондах державного архіву Волинської області зберігаються списки братських могил в області станом на 1975 р. та список партизанів, похованих у них [4]. Слід також зазначити, що архів містить документи про поховання воїнів у окремих містах області, зокрема список загиблих і похоронених у роки Другої світової війни на території м. Ковеля, датований 1944 р. [5]. Фонди Донецького обласного архіву зберігають Книгу обліку могил, кладовищ полеглих воїнів Збройних сил СРСР, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. (Сталінська область, 1950 р.) [6]. На жаль, на сьогодні у зв'язку з бойовими діями в м. Донецьк доля цих документів невідома, це стосується й документів, які зберігалися в Луганському обласному архіві [11; 12; 13; 14, 15].

Такі документи зберігаються й в інших обласних архівах України. Списки радянських воїнів, загиблих у період війни, зберігаються в Запорізькому, Львівському та Одеському архівах [7; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 22; 23; 24; 25]. У Сумському архіві містяться відомості про місцезнаходження могил воїнів Червоної армії на території м. Охтирка та в усіх сільських радах Охтирського району за 1944 р., подібні дані є й в інших районах області [26, 1 – 1 зв.; 27, 14].

Списки похованих військовослужбовців на території Печерського району, зокрема в Маріїнському парку та на Аскольдовій могилі, а також список померлих військовополонених у Дарниці зберігаються в державному архіві м. Києва [9, 14 – 14 зв.; 10, 3 – 18]. Хоча воїнів із Маріїнського парку та Аскольдової могили вже давно перепоховали, та ці документи допоможуть з'ясувати, чи всі імена внесені в сучасні списки.

Крім списків поховань та похоронених на території областей, в архівах зберігаються документи про благоустрій могил. Наприклад, в архівах Івано-Франківської, Одеської та Львівської областей зберігаються постанови засідань обласного виконавчого комітету й міського військкомату з благоустрою могил радянських воїнів, загиблих у роки війни 1941 – 1945 рр., завдяки чому можна простежити історію догляду могил та з'ясувати причини зникнення деяких імен загиблих воїнів [8; 17; 23].

Упродовж останніх декількох років значний масив документів про поховання вдалося зібрати співробітникам Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Із 2006 р. після виходу наказу міністра оборони України співробітники музею розпочали збір документів на загиблих (призваних із території України) в період Другої світової війни, зокрема похоронок, листів, списків на загиблих воїнів. У процесі роботи з'ясувалося, що невід'ємною частиною цього фонду є документи про поховання. Відтоді почалися пошуки, на сьогодні вдалося зібрати відомості в більшості областях України.

У деяких регіонах – це паспорти військових поховань. Так, повністю вдалося зібрати паспорти по Кіровоградській, Запорізькій, Волинській областях

України [70; 71; 72; 73]. На відміну від паспортів, які зберігаються в ЦАМО РФ, у списки цих паспортів внесені імена воїнів, які вдалося встановити після складання документа. В інших військкоматах збереглися книги обліку похованих у братських та індивідуальних могилах. Якщо зіставити відомості даних книжок із сучасними паспортами військових поховань, можна виявити, що деякі імена загиблих не внесені до списків паспортів.

Наприклад, на сьогодні на території Черкаського району зареєстровано 66 поховань, а на 1946 р., згідно з надісланими Черкаським міським військкоматом до Київського облвійськкомату в лютому 1946 р. свідченнями, перебувало на обліку 99 братських та 125 індивідуальних поховань [64; 68, 102]. Ці розбіжності пов'язані з перепохованнями, які відбувалися в повоєнний час. Саме під час роботи з увічнення пам'яті загиблих – як місцевих громадян, так і воїнів-визволителів – у 50 – 60-х рр. ХХ ст. у всіх населених пунктах Черкащини встановлювали обеліски й пам'ятники, на плитах яких викарбовували імена загиблих воїнів [69, 116 – 116 зв.]. Однак при цьому втрачалися відомості про первинні поховання, що призводило до зростання кількості невідомих. Наприклад, в с. Степанки Черкаського району на сьогодні зареєстровані дві братські могили, у яких поховано 84 невідомих воїни [64]. Після роботи з документами військкомату вдалося встановити, що на 1946 р. були відомі імена 21 воїна, який загинув у цьому населеному пункті [68, 24 – 25].

Під час пошукової роботи доводиться стикатися з тим, що документи розпорошені по різних установах. Зокрема, частина інформації зберігається у відомчих організаціях. Наприклад, у Військово-історичному музеї Південного оперативного командування в м. Одеса зберігаються карти-схеми військових поховань у декількох регіонах України – Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях та Автономній Республіці Крим [66]. Цей документ засвідчує розташування військових поховань. Електронні копії карт-схем зберігаються в електронній базі Меморіального комплексу [3]. З електронними копіями фотоальбомів військових поховань німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. на території Вінницької, Волинської, Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей 1947 – 1965 рр. можна ознайомитися й на сайті Військово-історичного музею Прикарпатського військового округу – Західного оперативного командування в м. Львів [67].

Великий обсяг робіт здійснили обласні редакції Книг Пам'яті України, які, крім імен загиблих співвітчизників, розмістили списки всіх загиблих воїнів на території областей. Звісно, ці списки не можуть вважатися вичерпними та остаточними, однак полегшують пошукову роботу для пересічних громадян. На жаль, під час видання Книг Пам'яті не було єдиних вимог щодо структури публікації списків похованих. Так, списки загиблих і похоронених на території Дніпропетровської, Івано-Франківської, по деяких районах Миколаївської, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернівецької областей опубліковані наприкінці кожного району [30; 34; 37; 38; 41; 42; 46; 50; 51]. Редакційні групи

інших видань списки похованих на території області опублікували окремими томами: Закарпатської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Харківської та Хмельницької областей [31; 32; 35; 36; 39, 40; 43; 44; 46; 48]. Після завершення видання Книг Пам'яті робочі групи розпочали роботу над створенням нових проектів – Книг Скорботи України: публікувалися імена загиблих, закатованих мирних жителів, а також списки похоронених. Такі списки були опубліковані в Книгах Скорботи Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської, Чернівецької та Черкаської областей [51, 210 – 487; 52, 535 – 619; 53, 836 – 970; 54; 55].

Неоціниме значення мають видання, присвячені власне похованням. На жаль, їх досить мало, та й виходили вони малим тиражем. У 1993 р. завдяки зусиллям В.Д. Драгунова світ побачила серія «Их помнит Черниговщина». На сторінках п'яти томів опубліковані імена загиблих на Чернігівщині червоноармійців. Відомості про воїнів розміщені відповідно до країни, з якої вони призвані [29].

Неабияку роль у встановленні й дослідженні військових поховань періоду війни відіграють усні джерела, які потрібно збирати конкретно у тих місцях, про які проводиться дослідження. У кожному населеному пункті ще мешкають старожили, які пам'ятають про місця жорстоких боїв та розташування військових поховань, які з часом з різних причин зникли. Записавши спогади таких людей, роботу зі встановлення та дослідження військового поховання на певній території буде полегшено, адже не все документувалося й не всі документи збереглися.

Так, у с. Роздольне Носівського району Чернігівської області зареєстрована одна братська могила, яка знаходиться в центрі села. Зі слів людей старшого віку, на території кладовища було ще одне братське поховання. На жаль, імена похованих там воїнів невідомі, та й сама могила на сьогодні вже зникла. Утім, ще є люди, які пам'ятають приблизне місце розташування могили. Подібні випадки трапляються в кожному регіоні України.

Нині, коли з часу війни минуло багато років, встановити місця поховань можливо не лише завдяки документальним та усним джерелам, а й у комплексі з археологічними, точніше, пошуковими загонами. Пошукову роботу проводять організації, які здебільшого організовуються на добровільній основі. Вони вивчають документи, а потім переходять до практичної роботи – пошуку, розкопок та перепоховань нині вже забутих могил воїнів, що загинули за нашу землю, чи поодиноких поховань, які тривалий час не були відомими.

У 2008 р. пошуковці загону імені генерала Ватутіна знайшли під час однієї з польових експедицій у Переяслав-Хмельницькому районі Київської області останки Петра Даниловича Мовчана. Встановити особу небіжчика допомогла судова повістка, яка вціліла в кишені полеглого. Загиблий був одягнутий у цивільний одяг. Серед документів Переяслав-Хмельницького РВК, що зберігаються в Меморіальному комплексі, знайдено сповіщення про загибель

розшукуваного. За ним встановлено місце проживання Петра Даниловича Мовчана – с. Строкова Переяслав-Хмельницького району Київської області. Як з'ясувалося, у селі донині мешкають два його сини. Вони нічого не знали про місце та обставини загибелі батька, адже у виданій військкоматом «похоронці» зазначалося, що воїн «зник безвісти» [2]. Дружина П.Д. Мовчана до останнього дня вірила, що її могила буде поруч із чоловіковою. Померла жінка в 2001 р. Поховали її в рідному селі, поруч із власноруч насипаною нею могилою для чоловіка. Рештки коханого заповнили могилу через 65 років після його загибелі.

Старожили села також розповіли, що П.Д. Мовчан був призваний на початку війни, потрапив у оточення, повернувся додому, жив на окупованій території. Удруге був мобілізований одразу після визволення села. На той час радянське командування часто застосовувало злочинну практику: ненавчених, неозброєних, необмундированих, без документального оформлення кидати щойно мобілізоване з визволених територій нове поповнення в бій, аби новобранці спокутували вину свого перебування в окупації. Таких «визволителів» називали «чорною піхотою», бо гинули вони на околицях своїх рідних міст чи сіл, у цивільному одязі, не залишаючи жодних документальних підтверджень про участь у боях. Коли нащадки розшукують відомості про них, знайти, у кращому випадку, вдається лише повоєнні списки, у яких розшукувані значаться як зниклі безвісти. Одним із «чорних піхотинців» був і Петро Мовчан [56].

Отже, з наведеного випливає, що джерельна база для дослідження військових поховань на території України досить обширна і дає змогу детально вивчати та встановлювати імена похованих воїнів на території України.

Джерела та література:

1. *Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945.* / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. *Всеукраїнська база даних загиблих у роки Другої світової війни Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» (далі МКНМІВВВ).* – Кв-70168 (сповіщення на Мовчана П.Д.).
3. *Всеукраїнська база даних загиблих у роки Другої світової війни МКНМІВВВ – Поховання.*
4. *Державний архів Волинської обл. (далі ДАВО).* – Ф. Р-597. – Оп. 1. – Спр. 319. – 79 арк.
5. *ДАВО.* – Ф. Р-294. – Оп. 1. – Спр. 2а. – 190 арк.
6. *Державний архів Донецької обл.* – Ф. Р-6338. – Оп. 1. – Спр. 7. – 190 арк.
7. *Державний архів Запорізької обл. (далі ДАЗО).* – Ф. Р-2510. – Оп. 1. – Спр. 47. – 215 арк.
8. *Державний архів Івано-Франківської обл.* – Ф. Р-753с. – Оп. 2с. – Спр. 3. – 156 арк.
9. *Державний архів м. Київ.* – Ф. Р-986. – Оп. 1. – Спр. 4. – 78 арк.
10. *Державний архів м. Київ.* – Ф. Р-1265. – Оп. 1. – Спр. 3. – 89 арк.
11. *Державний архів Луганської обл.* – Р-1068. – Оп. 2. – Спр. 557. – 120 арк.
12. *Державний архів Луганської обл.* – Р-1068. – Оп. 4. – Спр. 5. – 194 арк.
13. *Державний архів Луганської обл.* – Р-1068. – Оп. 4. – Спр. 6. – 97 арк.
14. *Державний архів Луганської обл.* – Р-2585. – Оп. 1. – Спр. 6. – 239 арк.
15. *Державний архів Луганської обл.* – Р-2585. – Оп. 1. – Спр. 15. – 194 арк.

16. Державний архів Львівської обл. (далі ДАЛО). – Ф. Р-2086. – Оп. 1. – Спр. 22. – 184 арк.
17. ДАЛО. – Ф. Р-2095. – Оп. 1. – Спр. 16. – 153 арк.
18. ДАЛО. – Ф. Р-2149. – Оп. 1. – Спр. 79. – 124 арк.
19. ДАЛО. – Ф. Р-3152. – Оп. 1. – Спр. 55. – 83 арк.
20. Державний архів Одеської обл. (далі ДАОО). – Ф. Р-8487. – Оп. 1. – Спр. 14. – 70 арк.
21. ДАОО. – Ф. Р-8487. – Оп. 1. – Спр. 32. – 350 арк.
22. ДАОО. – Ф. Р-8487. – Оп. 1. – Спр. 36. – 92 арк.
23. ДАОО. – Ф. Р-8487. – Оп. 1. – Спр. 37. – 64 арк.
24. ДАОО. – Ф. Р-8487. – Оп. 1. – Спр. 38. – 80 арк.
25. ДАОО. – Ф. Р-8487. – Оп. 1. – Спр. 39. – 243 арк.
26. Державний архів Сумської обл. – Ф. Р-2310. – Оп. 1. – Спр. 16. – 210 арк.
27. Державний архів Сумської обл. – Ф. П-37. – Оп. 1. – Спр. 71. – 84 арк.
28. Електронна база даних «Книга Пам'яті України 1941 – 1945» // Режим доступу www.tetory-book.com.ua.
29. Их помни Черниговщина / В.Д. Драгунов. В 5-ти томах. Т. 1 – 5. – Чернігів: «Десна», 1993.
30. Книга Пам'яті України. Дніпропетровська область: У 12-ти т. (14 кн.) / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; обл. ред. кол.: О.С. Федосєєв (керівник). – Дніпропетровськ: «Січ», 1993 – 1997.
31. Книга Пам'яті України. Закарпатська область: У 2-х т. Т. 2. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (керівник) та ін.; обл. ред. кол.: В.М. Керечанин (голова). – Ужгород: Карпати, 1998. – 426 с. (С. 155).
32. Книга Пам'яті України. Запорізька область: У 21-му т. Т. 11 (у 2-х кн.) Кн. 1 – 2. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; обл. ред. кол.: В.І. Воловик (керівник). – Дніпропетровськ: «Січ», 1996.
33. Книга Пам'яті України. Запорізька область: У 21-му т. Т. 14 – 21. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; обл. ред. кол.: В.П. Сльота (керівник). – Запоріжжя: Дике Поле, 2003 – 2009.
34. Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область. У 3-х т. Т. 1 – 2. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (керівник) та ін.; обл. ред. кол.: В.М. Скрипчук (голова). – Львів: Каменяр, 1998 – 2001.
35. Книга Пам'яті України. Київська обл.: В 8-ми т. Т. 8. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (гол. редкол.) та ін.; обл. ред. кол.: О.П. Смирнов та ін. – К.: «Молодь», 2000. – 815 с.
36. Книга Памяти Украины. Луганская обл.: В 18-ти т. Т. 15 – 18. / Главная ред. кол.: И.А. Герасимов (рук.) и др. – Луганск, 1998 – 2004.
37. Книга Памяти Украины. Николаевская область. В 12-ти т. Т. 1. / Главн. ред. кол.: И.А. Герасимов (председатель) и др., обл. ред. кол.: А.Д. Коваль (председатель) и др. – Одесса: Маяк, 1995. – 728 с.
38. Книга Памяти Украины. Николаевская область. В 12-ти т. Т. 5. / Главн. ред. кол.: И.А. Герасимов (председатель) и др., обл. ред. кол.: Я.И. Журецкий (председатель) и др. – Николаев: УГМТУ, 1998. – 715 с.
39. Книга Памяти Украины. Николаевская область. В 12-ти т. Т. 11 – 12. / Главн. ред. кол.: И.А. Герасимов (председатель) и др., обл. ред. кол.: С.Н. Карцев (председатель) и др. – Николаев, 2006 – 2007.
40. Книга Памяти Украины. Одесская область. В 10-ти т. Т. 10. / Главн. ред. кол.: И.А. Герасимов (председатель) и др., обл. ред. кол.: Ю.А. Петренко (председатель) и др. – Одесса: «Аспект», 1995. – 512 с.
41. Книга Пам'яті України. Полтавська область. В 12-ти т. Т. 1. / Головна ред. кол.: (голова ред. кол.) І.О. Герасимов та ін.; обласна ред. кол.: П.Г. Шемет (голова) та ін. – Полтава: Полтавський літератор, 1995. – 468 с.

42. Книга Пам'яті України. Полтавська область. В 12-ти т. Т. 6. / Головна ред. кол.: (голова редкол.) І.О. Герасимов та ін.; обласна ред. кол.: П.Г. Шемет (голова) та ін. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 562 с.
43. Книга Пам'яті України. Полтавська область. В 12-ти т. Т. 12. / Головна ред. кол.: (голова редкол.) І.О. Герасимов та ін.; обласна ред. кол.: О.О. Нестуля (голова) та ін. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – 390 с.
44. Книга Пам'яті України. Рівненська область. В 4-х т. Т. 4. / Головна ред. кол.: (голова ред. кол.) І.О. Герасимов та ін.; обласна ред. кол.: І.В. Дем'янюк (голова) та ін. – Львів: Каменяр, 1998. – 162 с.
45. Книга Пам'яті України. Сумська область. В 14-ти т. Т. 1 – 14. / Головна ред. кол.: (голова ред. кол.) І.О. Герасимов та ін.; обласна ред. кол.: – Суми, 1994 – 1998.
46. Книга Пам'яті України. Харківська область. В 20-ти т. Т. 14 – 20. / Головна ред. кол.: (голова ред. кол.) І.О. Герасимов та ін.; обласна ред. кол.: – Харків: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1999 – 2003.
47. Книга Памяти Украины. Херсонская область. В 11-ти т. Т. 9 – 11. / Главн. ред. кол.: И.А. Герасимов (председатель) и др. – Симферополь: «Таврида», 2000 – 2001.
48. Книга Пам'яті України. Хмельницька область. У 10 т. Т. 10. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; обласна ред. кол.: М.М. Дарманський (голова) та ін. – Хмельницький: «Поділля», 1997. – 704 с. Книга Пам'яті України. Черкаська область. У 8-ми т. Т. 1 – 8. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; обласна ред. кол.: А.І. Кузьмінський (голова) та ін. – К., 1995 – 1998.
49. Книга Пам'яті України. Чернівецька область. В 3-х т. Т. 1 – 3. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; обласна ред. кол.: – Чернівці, 1994 – 1999.
50. Книга Скорботи України. Дніпропетровська область. Т. 4. / Голов. ред. кол.: І.О. Герасимов (керівник) та ін., обласна ред. кол.: Т.М. Кравченко (керівник) та ін. – Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра ЛТД», 2005. – 500 с.
51. Книга Скорботи України. Донецька обл. Т. 1. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (керівник) та ін., обласна ред. кол.: О.М. Гурбич та ін. – Донецьк: Донбас, 2000. – 640 с.
52. Книга Скорби Украины. Одесская обл. Т. 3. / Главная ред. кол.: И.А. Герасимов (председатель) и др., обл. ред. кол.: Ю.А. Петренко (председатель) и др. – Одеса: ВА «Аспект», 2005. – 976 с.
53. Книги Скорботи України. Полтавська область. Т. 3. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін., обласна ред. кол.: В.А. Іноземцев (голова) та ін. – Полтава: Полтавський літератор, 2005. – 824 с.
54. Книга Скорботи України. Сумська область. Т. 1 – 2. / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін., обласна ред. кол.: Л.С. Латишева та ін. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2003.
55. МКНМІВВВ. – Генеральний каталог. – Довідкова картка Мовчана П.Д.
56. Музейне досьє 119 гв сд // МКНМІВВВ.
57. Обобщенный банк данных о защитниках Отечества, погибших и пропавших без вести в период Великой Отечественной войны и послевоенный период «Мемориал» [електронний ресурс] // Режим доступу www.obd-memorial.ru
58. Положення з пошукових та ексгумаційних робіт / Є.Г. Трушенко, В.В. Олещенко, Я.О. Жилкін. – К.: ВГО «Союз «Народна Пам'ять»», 2012. – 46 с.
59. Приказ № 023 от 4 февраля 1944 г. заместителя Народного комиссара обороны СССР [електронний ресурс] // Режим доступу <http://www.soldat.ru/doc/nko/1944s.html>
60. Ругаль В. Військові поховання періоду Другої світової війни на території Миколаївщини / В. Ругаль // Аркасівські читання: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи: матеріали V Міжнародної науково-практичної

- конференції (17 – 18 квітня 2015 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. – С. 177 – 179
61. Ругаль В. З історії військових поховань Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. на Черкащині / В. Ругаль // Восьмі богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції: Зб. Наук. Пр. / Ред. кол.: О. Драч, К. Івангородський, А. Котиченко та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2014. – С. 86 – 90.
 62. Світло безсмертного подвигу. Книга Пам'яті України. Книга Скорботи України. Черкаська область. 3 том (Підсумкове видання) – К., 2005. – 616с.
 63. «Союз «Народна Пам'ять»». Всеукраїнське громадське об'єднання пошукових організацій України [електронний ресурс] // Режим доступу <http://unm.org.ua> (<http://graves.code.ua>)
 64. Увековечение памяти защитников Отечества и жертв войн в Беларуси 1941 – 2008 гг.: док. и материалы / сост.: В.И. Адамушко [и др.]. – Минск: НАРБ, 2008. – 304 с.
 65. Фонди Військово-історичного музею Південного оперативного командування Міністерства оборони України в м. Одеса.
 66. Фонди Військово-історичного музею Прикарпатського військового округу – Західного оперативного командування в м. Львів // Режим доступу <http://prukvo.ru/>.
 67. Фонди МКНМІВВВ. – Тимчасовий фонд (далі Тф) -5558/26 (Черкаська обл.).
 68. Фонди МКНМІВВВ. – Тф-5558/27 (Черкаська обл.).
 69. Фонди МКНМІВВВ. – Тф-5208 (Волинська обл.).
 70. Фонди МКНМІВВВ. – Тф-5271-5278 (Кіровоградська обл.).
 71. Фонди МКНМІВВВ. – Тф-5360-5366 (Кіровоградська обл.).
 72. Фонди МКНМІВВВ. – Тф-5149-5163 (Запорізька обл.).

© Владимир РУГАЛЬ

ВОЕННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ ВОЕННОГО ПЕРИОДА В УКРАИНЕ: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Раскрывается источниковедческий аспект военных захоронений на территории Украины периода Второй мировой войны, показано источники, которые на сегодня доступны в свободном доступе в Интернете, и документальные источники, хранящиеся в архивных и исследовательских учреждениях Украины.

Ключевые слова: военные захоронения, братские могилы, Вторая мировая война, паспорта воинских захоронений.

© Volodymyr RUHAL

MILITARY BURIAL OF WARTIME IN UKRAIN: HISTORICAL SOURCES

Ukraine was one of the most affected countries during the Second World War as the entire territory of our country was occupied by the enemy in one year. During 1941 – 1942 there were fierce defensive battles in Ukraine in which millions of Soviet soldiers were killed; unfortunately data on the burial of the soldiers is very small because the locals patronized the most burial places and no one kept records.

During the liberation fights of 1942 – 1944 in our homeland there were thousands of mass and individual graves of Red Army soldiers who gave their lives for the win.

World War II ended 70 years ago, but unfortunately we can not name all the places of military burials during the war, a lot of reasons for this: first of all it is human negligence, bad accounting. Now when in Ukraine there are fighting again, the military burial are appearing and to explore the burial places of the Great Patriotic War is our duty.

To identify the most military burial places and the names of military prohibited soldiers it is necessary to involve all available and accessible sources. These sources as well as in most historical studies are divided into documentary, oral and archaeological.

Documental sources are basically the lists of graves and soldiers buried in them and which are stored in the central and regional archives, educational institutions and archives of military commissariats. It should be noted that at present a large number of documents are in the Internet. Today are still available oral sources and there are still living witnesses of those terrible events.

Today in Ukraine there are a large number of search organizations that establish military burial sites of the war and are engaged in the reburial and determine the names of the soldiers.

Only by combining all these sources it is possible to study military graves sites in Ukraine.

Keywords: *military burial sites, mass graves, Second World War, passports of war graves.*